

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2007 metai

1

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2007

1

VILNIUS 2008

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2007

1

VILNIUS 2008

UDK 947.45

Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Jan JURKIEWICZ

Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA Istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Rimvydas PETRAUSKAS

Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER

Nordost-Institut Liuneburge

Agnius URBANAVIČIUS (sekretorius)

Lietuvos istorijos institutas

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:

HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.

EBSCO PUBLISHING

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2008

© Straipsnių autoriai, 2008

ARCHYVŲ SAUGYKLOSE

EDMUNDAS R I M Š A

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS MIESTŲ ANTSPAUDAI (papildymas)

Nuo 1999 m., kai buvo išleista knyga „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai“, susidomėjimas miestų sfragistika ir heraldika labai išaugo. Vien Lenkijoje, nekalbant apie straipsnius, pasirodė kelios svarbios šios problematikos studijos¹. Toliau tiriama miestų heraldika ir skelbiami nauji savivaldų antspaudai Ukrainoje² ir Baltarusijoje³, mūsų minėta knyga apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų

¹ W. S t r z y ż e w s k i, *Treści symboliczne herbów miejskich na Śląsku, Ziemi Lubuskiej i Pomorzu Zachodnim do końca XVIII wieku*, Zielona Góra, 1999; M. A d a m c z e w s k i, *Heraldyka miast wielkopolskich do końca XVIII wieku*, Warszawa, 2000; H. S e r o k a, *Herby miast małopolskich do końca XVIII wieku*, Warszawa, 2002.

² А. Г р е ч и л о, Ю. С а в ч у к, І. С в а р н и к, *Герби міст України (XIV – I пол. XX ст.)*, Київ, 2001; А. Г р е ч и л о, *Герби та прапори міст і сіл України*, ч. 1, Львів, 2004; В. Н а п и т к і н, *Геральдика Хмельниччини*, Тернопіль, 2005, ir keli ankstesni darbai, kuriuos gavome jau po knygos išleidimo 1999 m.: *Міські печатки Лівобережної України XVII–XVIII ст. зі збірки Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського: Каталог*, упор. І. Ситий, Львів, Чернігів, 1995; І. С и т и й, *Міські, полкові та сотенні печатки Чернігівщини, Шоста наукова геральдична конференція (Львів, 27–29 березня 1997 року). Матеріали*, Львів, 1997, с. 76–78; А. Г р е ч и л о, *Українська міська геральдика*, Київ, Львів, 1998 ir kt.

³ А. Ц і т о ў, *Сфрагістыка і геральдыка Беларусі (ілюстраваны курс лекцый)*, Мінск, 1999; А. Г. П о л е г а й л о в, *Печати белорусских административно-судебных учреждений XVI–XIX вв.*

antspaudus išversta ir paskelbta Lenkijoje⁴. Rengiant jos lenkišką leidimą, nemažai dalykų teko pataisyti, papildyti naujais kitų tyrinėtojų duomenimis. Geranoriškai nauja medžiaga pasidalijo dr. Andrijus Grečila iš Lvovo bei prof. Andrzejus Rachuba iš Varšuvos. Už tai jiems tariame nuoširdų ačiū. Turint galvoje, kad lenkiškas knygos variantas ne visiems besidomintiems šiuo klausimu skaitytojams bus prieinamas,

Drujos miestelio antspaudas,
pagal A. Citovo publikaciją

nutarta naujus duomenis paskelbti lietuvių kalba. Iš pradžių pagal miestus nurodysime svarbesnius papildymus, patikslinimus, pataisytas klaidas, toliau paskelbsime naujai surastus ir lietuviškame knygos variante neaptartus antspaudus.

Druja. Prieš kelerius metus Anatolis Citovas paskelbė Drujos miestelio antspaudu trynę, kurios negatyvi forma rodytų, kad ji daryta nuo spaudu. Trynėje vaizduojami tokie pat vartai kaip mūsų skelbtame antspaude [59]⁵, bet virš jų matyti vėliavėlė su Sapiegų giminės Lapino (lenk. *Lis*) herbu (strėlė su dviem kryžiais). Aplink įrašyta lotyniška legenda: SIGILVM OPIDE

SAPEIENIIS(?) ANNO 1624⁶. Autorius nieko daugiau apie šį antspaudą ar spaudą nepasakė. Jei trynė daryta nuo spaudu, galėjo būti kitas Drujos antspaudas, nes legendos žodžiai yra truputį kitoje vietoje. Be to, jei mūsų skelbtame antspaude virš vartų iš tikrųjų vaizduojama vėliavėlė, ji aiškiai nukreipta į kitą pusę. Vis dėlto, žinant kitus autoriaus publikuotų antspaudų netikslumus, kol kas nedrįstame jo vadinti kitu antspaudu.

Kaunas. Miesto sfragistika pasipildė keliais naujais skelbtų antspaudų egzemplioriais. Surastas miesto herbinio antspaudu [100] egzempliorius leidžia jo naudojimo laiką pratęsti iki 1777 m.⁷ Kitas 1778–1800 m. naudotas antspaudas [101] pasipildė

Беларускі археаграфічны штогоднік, вып. 3, Мінск, 2002, с. 135–143; Г. С е м я н ч у к, Аб Магдэбургскім праве і гербе мястечка Вялікая Бераставіца ў XVIII ст., *Герольд Litherland*, год II, Горадня, 2002, № 1–2, с. 11–14; А. Ш а л а н д а, Места Крынкі і яго герб у XVI–XVIII ст., *тeн pat*, р. 6–11; С. Я. Р а с с а д з і н, А. М. М і х а л ь ч а н к а, *Гербы і сцягі гарадоў і раёнаў Беларусі*, Мінск, 2005 ір kt.

⁴ E. R i m š a, *Pieczenie miast Wielkiego Księstwa Litewskiego*, red. nauk. prof. A. Rachuba, tłumaczył J. Sienkiewicz, Warszawa, 2007.

⁵ Čia ir kitur laužtiniuose skliaustuose įrašytas skaičius rodo antspaudu numerį knygoje: E. R i m š a, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, Vilnius, 1999.

⁶ А. Ц і т о ў, *Сфрагістыка і геральдыка Беларусі*, с. 52*. Čia ir kitur žvaigždutė rodo, iš kur paimtas skelbiamas antspaudas.

⁷ 1777 m. balandžio 23 d. Kauno miesto antspaudas, *Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – *LMAB*), f. 38–22, l. 172.

dviem egzemplioriais ir leido jo naudojimo laiką metais pasendinti⁸. Dar vienas miesto suolininkų antspaudo [108] egzempliorius leidžia jo naudojimo ribas išplėsti iki 1795 m.⁹ Surastas ir dar vienas miesto tarėjų herbinis antspaudas [102]¹⁰.

Kijėvas. Literatūroje paminėtas miesto tarėjų įstaigos [127] 1625 m. antspaudas leidžia keliolika metų paankstinti jo chronologiją¹¹ ir sukeisti šį antspaudą vietomis su kitu, naudotu 1630 m. [126]. Tai labai svarbu, nes juos sukeitus, labiau aiškėja heraldikos raida: iš pradžių gulsčias lankas, 1625 m. – gulsčias arbaletas, nuo 1630 m. – stačias arbaletas. Taip pat žinoma, kad 1787 m. žemesnio rango Kijevo miestiečių bendruomenė gaminosi spaudą su senuoju arbaletu, o ne su Jekaterinos II patvirtintu arkangelu Mykolu. Šio antspaudo mums nepavyko gauti¹².

Krinkai. Aliaksejaus Šalandos publikacija leidžia patikslinti Krinkų miesto sfragistikos duomenis. 1640 m. miesto herbinio antspaudu [154] antspauduota 1640 m. birželio 8 d., jis buvo 27 mm skersmens, o 1791 m. miesto magistrato antspaudas [155] buvo 50x45 mm dydžio¹³.

Kupiškis. Neabejojame, jog Kupiškis Ketverių metų seimo laikotarpiu buvo įkūręs savivaldą. Pasirodo, kad Kupiškiui 1792 m. buvo parengta ir laisvojo miesto teisių privilegija. Galimas daktas, kad jos nespėta išpirkti, nes jos nuorašo nėra Lietuvos Metrikoje. Vėliau privilegijos originalas pateko į Krasinskių biblioteką Varšuvoje ir Antrojo pasaulinio karo metu pražuvo¹⁴.

Luckas. Ukrainiečių autoriai rašo, kad Kijevo, Lvovo ir Krokuvos archyvuose yra keletas Lucko 1562–1662 m. antspaudų su šv. Mikalojumi (iš tikrųjų šv. Jokūbu)¹⁵. Iš šios informacijos sunku spręsti, ar visi jie atspausiti tuo pačiu gotikiniu spaudu [175]. Bent 1562 m. antspaudas turėjo būti gotikinis.

Minskas. Pagal A. Rachubą, Antanas Przewdzieckis Minsko vaitu tapo 1744 m. spalio 6 d.¹⁶ Tuomet turėjo atsirasti ir jo antspaudas [206].

Naugardukas. Surastas miesto vaito Mikalojaus Brolniskio antspaudo [235] 1621 m. egzempliorius leidžia jo naudojimo ribas pora metų pratęsti¹⁷. Yra daugiau duome-

⁸ Kauno miesto antspaudai, ten pat, l. 179 (1777 05 24), 183 (1777).

⁹ 1795 m. rugpjūčio 29 d. Kauno miesto suolininkų antspaudas, f. 38–23, ten pat, l. 148.

¹⁰ Ten pat, l. 100 (1791).

¹¹ А. Г р е ч и л о, Ю. С а в ч у к, І. С в а р н и к, *Герби міст України*, с. 175 (1625 06 26).

¹² Ten pat, p. 176.

¹³ А. Ш а л а н д а, Места Крынки..., с. 10–11.

¹⁴ А. W o l f f, *Zniszczone dokumenty Biblioteki Ordynacji Krasieńskich, Straty archiwów i bibliotek warszawskich*, t. 3, Warszawa, 1955, s. 258, nr 578.

¹⁵ О. Б і р ю л і н а, О. О г н е в а, П. Р у д е ц ь к и й, Реконструкція історичного герба міста Луцька, *П'ята наукова геральдична конференція (Львів, 10–11 листопада 1995 року)*. *Збірник тез повідомлень та доповідей*, Львів, 1995, с. 7.

¹⁶ Išsamiau žr.: E. R i m š a, *Pieczęcie miast Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 674, przypis 230.

¹⁷ *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – VUB), f. 72–1280 (1621 06 16).

nų ir apie vaitą Bazilijų Jachimovičių [236]. Pasak A. Rachubos, jis vaitu tapo 1645 m. rugpjūčio 2 d., o 1647 m. liepą jo vietą užėmė Breslaujos vaiviskis Filonas Kmita¹⁸.

Nesvyžius. Iki šiol tyrinėtojai neskiria dviejų miesto herbinių antspaudų. A. Polegajlovas Radvilų rinkiniuose Kijeve nurodė 4 vieno tipo mums nežinotus 1746–1786 m. antspaudus. Du iš jų, 1746 ir 1755 m., priklausytų miesto herbinių antspaudų pirmajam [240], kiti du, 1773 ir 1786 m., – antrajam tipui [241]¹⁹.

Olyka. A. Grečilos surastas 1686 m. miesto herbinis antspaudas [250] leidžia jo pirmąjį panaudojimą nukelti į XVII a. antrąją pusę, o jo skersmenį padidinti iki 36 mm²⁰. Autorius mus informavo, kad jam žinomi dar du ankstyvesni, 1686 ir 1689 m., miesto vaito antspaudai [251]²¹. Manėme, kad jų spaudas galėjo būti pagamintas XVIII a. pradžioje, po Šiaurės karo. A. Grečilos duomenys leidžia antspaudo atsiradimo laiką nukelti į XVII a. antrąją pusę.

Orša. Miesto herbinis antspaudas [257] pasipildė vienu nauju 1760 m. egzemplioriumi, keliomis dienomis ankstesniu už iki tol turėtą²².

Panevėžys. Rašydami apie 1801 m. rotušės antspaudą galėjome tik spėti, jog jis buvo išimtas iš apyvartos dar iki 1812 m. karo²³. Remigijus Civinskas nustatė, kad Vilniaus gubernatorius Dmitrijus Lanskojus neseniai įkurtą Panevėžio rotušę uždarė 1802 m. pradžioje. Ji savo veiklą atgaivino tik po 10 metų²⁴. Taigi 1801 m. atsiradęs antspaudas galėjo išlikti raštinės apyvartoje tik iki kitų metų pradžios. R. Civinsko tyrimai leidžia suprasti ir kitą dalyką – kodėl kiti Panevėžio rotušės, magistrato antspaudai atsirado tik 1812 m.²⁵

Polockas. Pasak A. Grečilos, dar vienas miesto antspaudas [277] 1608 m. egzempliorius yra Lenkijos mokslų akademijos bibliotekoje²⁶.

¹⁸ Išsamiau žr.: E. R i m š a, *Pieczenie miast Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 747, przypisy 208, 209.

¹⁹ А. Г. П о л е г а й л о в, Печати белорусских административно-судебных учреждений, с. 141. Pagal A. Polegajlovą, jie saugomi Ukrainos centriniame valstybiniame istorijos archyve Lvove (*Центральний державний історичний архів України у Львові*, toliau – CDIAUL), f. 257, ap. 1, b. 1, l. 19, 27, 31, 43. Be to, autorius klaidingai perskaitė pirmąjį ir paskutinį legendos žodžius. Jis rašo: SIGILUM, NIESVIENSIS.

²⁰ Pagal A. Grečilą, antspaudas saugomas CDIAUL, f. 52, ap. 2, b. 495, p. 826. Plg. А. Г р е ч и л о, Историчні та сучасні символи Олика, *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олика і Радзивілли в історії Волині та України* (Науковий збірник, вып. 18, Матеріали XVIII Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, 25 квітня 2006 року, Луцьк–Олика), Луцьк, 2006, с. 127.

²¹ Pagal A. Grečilą, antspaudai saugomi ten pat, p. 943 (1686); b. 496, p. 1243 (1689). Plg. А. Г р е ч и л о, Историчні та сучасні символи Олика, с. 127.

²² LMAБ, f. 17–127, l. 92^v (1760 01 22).

²³ E. R i m š a, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 446, Nr. 259.

²⁴ R. C i v i n s k a s, Panevėžio statusas XIX a. pradžioje: miestas ar kaimas?, *Iš Panevėžio praieities: savivaldos bruožai. Konferencijos pranešimai*, Panevėžys, 2005, p. 30–33.

²⁵ E. R i m š a, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 446–447, Nr. 260.

²⁶ *Lenkijos mokslų akademijos mokslinė biblioteka Krokuvoje* (*Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie*, toliau – BPAU–PANKr), rankr. 350, l. 209^v.

Prienai. Pavyko surasti 1791 m. laisvojo miesto teisių privilegijos originalą, kuris dabar saugomas Nacionaliniame muziejuje Krokuvoje²⁷.

Sokolovas. Heraldikos literatūroje nurodoma, kad Palenkės Sokolovas XIX a. savo herbe vaizdavo ant šakelės tupintį sakalą²⁸. Kadangi viename 1578 m. antspaude vaizduojamas panašus simbolis [317], turimus tris panašius antspaudus [317–319] priskyrėme Sokolovui. Pasak A. Grečilos, šie antspaudai, ar bent dalis jų, turėtų priklausyti Galicijos Sokalio (*Сокаль*) miestui, gavusiam Magdeburgo teises 1424 m. Neturėdami galimybių išsamiau iširti minėtų antspaudų, lenkiškame knygos variante visus tris antspaudus išėmėme.

Šklovas. Nauji duomenys leidžia bent 3 metais paankstinti savivaldos atsiradimo laiką. 1574 m. vasario 16 d. Šklovo savininkas Žemaitijos seniūnas Jonas Chodkevičius magdeburginio vaito skyrimo rašte tvirtino, kad jis atskiru raštu suteikęs Šklovo miestiečiams Magdeburgo miesto teises ir leidęs išsirinkti tinkamą vaitą bei jį pristatyti jam. Tuo pasinaudoję miestiečiai vienbalsiai vaitu išrinko iš savo tarpo Charitoną Vasiljevičių, kurį J. Chodkevičius, atsižvelgdamas į jo tinkamumą šioms pareigoms, patvirtinęs miesto vaitu, liepdamas visus miesto reikalus tvarkyti pagal Magdeburgo teisę²⁹. Nors J. Chodkevičiaus Magdeburgo teisių suteikimo raštas nežinomas, galima manyti, kad miestiečiai neuždelsė su vaito rinkimu. Taigi savivalda galėjo būti įkurta dar tais pačiais 1574 m. Netrukus atsirado ir kiti savivaldos pareigūnai. Tačiau nėra jokių duomenų apie XVI–XVII a. miesto heraldiką, nežinomi ir savivaldos antspaudai.

Tikocinas. 1541 m. Karaliaučiaus pirklys Hanus Nemenas, bylinėdamasis su Tikocino žydu Agronu Bosku, parodė išrašą iš miesto aktų su miesto antspaudu³⁰. Tai ankstyviausia užuomina apie Tikocino miesto antspaudo [339] panaudojimą.

Varniai. Surasti du nauji miesto herbinio antspaudo [350] egzemplioriai leidžia jų naudojimo laiką nukelti iki 1763 m.³¹

²⁷ *Nacionalinio Čartoriskų vardo muziejaus biblioteka Krokuvoje (Biblioteka Muzeum Narodowego im. Czartoryskich w Krakowie)*, perg. MNK rankr. 572. Plg.: J. T o m a s z e w i c z, *Katalog dokumentów pergaminowych Muzeum Narodowego w Krakowie*, Kraków, 1992, s. 115, nr 257.

²⁸ M. G u m o w s k i, *Herby miast polskich*, Waszawa, 1960, s. 302. Plg. *Miasta polskie w tysiącleciu*, t. 2, red. nauk. M. Siuchniński, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1967, il. CXII; A. P l e w a k o, J. W a n a g, *Herbarz miast polskich*, Warszawa, 1994, s. 204.

²⁹ 1574 m. Šklovo vaito skyrimo raštas, įrašytas J. Chodkevičiaus viešųjų reikalų aktų knygoje, pavadintoje „Metryki jego mości pana Jana Chodkiewicza“, *Rusijos mokslų akademijos Istorijos instituto Sankt Peterburgo skyriaus archyvas (Архив Санкт Петербургского отделения Института истории Российской Академии Наук)*, kol. 11, Nr. 87, p. 66. Mikrofilmas yra: *Lietuvos istorijos instituto Rankraščių skyriuje*, Nr. 7/140, d. 1.

³⁰ *Lietuvos Metrika (1540–1541). 10-oji Teismų bylų knyga*, parengė S. Lazutka, I. Valikonytė, S. Viskantaitė-Saviščevienė, Vilnius, 2003, p. 126, Nr. 198: „<...> выпис с книгъ мѣстскихъ тыко-тиньскихъ под печатью, яко ся оказуеть, местскою“.

³¹ *LMAV*, f. 37–8299–8344, l. 362 (1750); *VUB*, f. 1, f. 160 (1763 03 12).

Vilnius. Pagal A. Grečilą, dar vienas 1580 m. miesto tarėjų antspaudas [361] saugomas Lenkijos mokslų akademijos bibliotekoje Krokuvoje³². Dar keturis 1678–1752 m. miesto mažuosius antspaudus [366] pavyko surasti Lietuvos dokumentų saugyklose³³. XVIII a. miesto didysis antspaudas [376] pasipildė vienu nauju 1795 m. egzemplioriumi³⁴. Surasti keturi nauji 1687–1753 m. miesto suolininkų teismo antspaudų [411–412] egzemplioriai³⁵. Dviem egzemplioriais pasipildė ir kito suolininkų teismo antspaudas [415] sąrašas. Tai leido jų naudojimo pradžią nukelti į 1669 m.³⁶

Vitebskas. Pirmasis miesto herbinis antspaudas [437] taip pat pasipildė vienu 1647 m. egzemplioriumi³⁷.

Vlodava. Kadaiše Marianas Gumowski, remdamasis surastu antspaudu, tvirtino, kad miesto herbe vaizduojama rožė³⁸. Lietuviškame knygos variante, skelbdami antspaudą su rože [459], nurodėme, kad jo originalo neturime ir nežinome, ant kokio akto jis buvo prispaustas, tad paliekame jo priklausomybės ir miesto heraldikos klausimų sprendimą ateičiai. Naujausieji Henryko Serokos tyrinėjimai parodė, kad antspaudas su rože priklauso ne Bresto vaivadijos Vlodavai, bet Mažosios Lenkijos Vlodovicai³⁹. Taigi šis antspaudas nepriklauso Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų sfragistikai ir jį reikia iš antspaudų sąvado išimti.

Zabludovas. Surastas naujas 1725 m. egzempliorius leidžia miesto antspaudas [464] pirmąjį panaudojimą pasendinti ketvirčiu amžiaus⁴⁰.

1999 m., remdamiesi tuomet naujausiais ukrainiečių darbais⁴¹, tarp magdeburginių Didžiosios Kunigaikštystės miestų buvome įrašę Krilovą ir Poliščencus, priklausiusius Kijevo vaivadijai. Vėlesni tyrimai parodė, kad Krilovas (dabar Svetlovodskas, *Світловодськ*) Magdeburgo miesto teises iš tikrųjų gavo 1616 m. ir nebeprispaus

³² BPAU–PANKr., rankr. 360, l. 78.

³³ LMAB, f. 16–27, l. 40 (1752); f. 148–77, l. 23 (1722); VUB, f. 72–1170 (1678), 1186 (1679).

³⁴ VUB, f. 72–1304, l. 12.

³⁵ LMAB, f. 38–22, l. 48 (1744); f. 43–23959, l. 157, 161 (abu 1753); VUB, f. 72–1187 (1687).

³⁶ VUB, f. 72–1184 (1681); *Privatus rinkinys*, Vilnius (1669 10 08).

³⁷ LMAB, f. 43–23651, l. 2.

³⁸ M. G u m o w s k i, *Herby miast polskich*, s. 342. Vėliau imta tvirtinti, kad Vlodava, gavusi miesto teises XVI a., XVI–XVIII a. turėjusi rožės herbą, o karys su ietimi ir kalaviju, kuris naudojamas dabar, turįs ryšį su ankstesniais pavyzdžiais (A. P l e w a k o, J. W a n a g, *Herbarz miast polskich*, s. 251). Kokie tie ankstesni pavyzdžiai, kai žinomas tik 1785 m. miesto antspaudas su minėtuoju kariu, autoriai nenurodo.

³⁹ H. S e r o k a, *Herby miast małopolskich...*, s. 228.

⁴⁰ LMAB, f. 40–246, l. 114^v (1725 03 27).

⁴¹ *Каталог колекції документів Київської археографічної комісії. 1369–1899*, упоряд. Я. Р. Дашкевич, Л. А. Проценко, З. С. Хомутецька, від. ред. І. О. Гуржій, Київ, 1971, с. 140, № 562; П. М. С а с, *Феодалные города Украины в конце XV – 60-х годах XVI в.*, Киев, 1989, с. 175.

mūsų tyrimų sričiai⁴². Poliščencai, kuriuos nurodėme pagal Piotrą Sasą, iš tikrųjų vadintini Koliščenais. Būtent Koliščenų kaimui 1561 m. buvo suteiktos Magdeburgo teisės, be to, kaimas, virtęs miestu, greitai gavo kitą, Konstantinovo (žr. toliau) vardą⁴³. Taigi du miestus iš savivaldų sąrašo teko išbraukti, bet atsirado dar vienas nežinomas Naujadvario (*Nowy Dwor*) miestas Valkavisko paviete. Jis bent XVIII a. turėjo savivaldos teises.

Mes taip pat nežinojome, kas XIX a. viduryje piešė Alytaus, Breslaujos, Kėdainių, Lydos, Slanimo, Vilniaus ir Žiežmarių antspaudus, paskelbtus Mykolo Balinskio parengtame trečiajame Lietuvai skirtame „Starożytna Polska“ tome⁴⁴. Neseniai išleista Vlado Drėmos studija „Vincentas Smakauskas“ leidžia tvirtinti, kad šių piešinių autorius yra garsus to meto dailininkas V. Smakauskas⁴⁵.

Dabar apie 1999 m. neskelbtus antspaudus. Jie priklauso Didžiajai Bžostovicai (1999 m. sąrašė įvardyta Bžostovica), Konstantinovui, Minskui (vienas naujas miesto antspaudas), Naujadvariui (Valkavisko pav., tokio miesto nežinojome), Starodubui (vienas naujas magistrato antspaudas).

Didžioji Bžostovica

Didžiosios Bžostovicos istorija mažai tyrinėta. Privati valda Gardino paviete nuo XVI a. pradžios priklausė Chodkevičiams, vėliau Mniškoms ir kitoms giminėms. Vienas iš pastarųjų, Lenkijos Karalystės rūmų maršalas Jurgis Vandalinas Mniška, 1754 m. rugpjūčio 2 d. išrūpino iš valdovo Augusto III miesteliui Magdeburgo miesto teises. Miestelėnai buvo išimti iš lenkų ir lietuvių žemės teisės ir jiems, kaip ir kitiems Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestams, pirmiausia Gardinui ir Krinkams, suteiktos savivaldos teisės. Miestiečiams leista išsirinkti burmistrą, vaitą, tarėjus, suolininkus ir kitus magistrato pareigūnus, įsteigti burmistro bei vaito institucijas ir kasmet rugsėjo 1 d. išrinkus burmistrą ir vaitą pristatyti dvarui aprobuoti. Jie priva-

⁴² А. Г р е ч и л о, *Затвердження гербів міст Правобережної України в 1791–92 рр.*, Київ-Львів, 1997, с. 16. Plg. *Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый временною комиссіею для разбора древнихъ актовъ, высочайше учрежденною при Киевскомъ, Подольскомъ и Волыньскомъ генераль-губернаторе* (toliau – *Архив ЮЗР*), ч. 5, т. 1: *Акты о городахъ (1432–1798)*, Киевъ, 1869, с. 140, № 562.

⁴³ P. Sasą dėl Poliščencų vardo bus suklaidinę XIX a. šaltinių leidėjai, žr. 56 nuorodą. Ši klaida pasitaiko ir naujausiuose darbuose: *Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя ў двух тамах*, 2-е выданне, т. 2, Мінск, 2007, с. 243.

⁴⁴ М. В а л и н с к и, Т. Л и п і н с к и, *Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym*, t. 3, Warszawa, 1850, s. 252, 286, 345, 349, 563, 679. Dauguma antspaudų greičiausiai piešti iš spaudų arba jais atspausdų lako antspaudų, o knygoje išspausdintas Vilniaus miesto antspaudų piešinys (p. 123) buvo pagrįstas Teodoro Narbuto klastote.

⁴⁵ V. D r è m a, *Vincentas Smakauskas*, Vilnius, 2001, p. 189, 194–196.

lėjo nagrinėti tiek civilines, tiek kriminalines miestiečių bylas, leisdami svarbesnes bylas apeliuoti dvarui. Kartu su teisėmis miestui buvo suteiktas herbas ir antspaudas. Privilegijoje rašoma: „Tas miestelis herbe ir antspaude savo aktams, byloms bei laiškamis tvirtinti naudos sėdinčių voverių.“⁴⁶

Apie savivaldos darbą nėra duomenų, nors ji, kaip rodo vėlesnė medžiaga, buvo įkurta ir turėjo veikti. Po trečiojo valstybės padalijimo 1795 m. Didžioji Bžostovica atsidūrė Rusijos Imperijos sudėtyje. 1797 m. pateikta įrašyti į Gardino miesto aktus

Didžiosios Bžostovicos miesto tarėjų herbinis antspaudas, [apie 1754–1842 m.]

Magdeburgo teisių privilegija⁴⁷ rodytų, kad Didžioji Bžostovica, kaip privati valda, Rusijos valdymo laikais savivaldą išsaugojo ir veikė net kelis dešimtmečius. Miesto teisių neteko 1842 m. Tų metų balandžio 27 d. Gardino žemės ispravnikas iš Bžostovicos miesto atėmė 1797 m. padarytą privilegijos nuorašą, o iš burmistro – ir miesto spaudą. Juo padarė juodą suodžių antspaudą ir kaip pavyzdį pridėjo prie savivaldos teisių panaikinimo bylos⁴⁸. Be 1842 m. bylos, suodžių antspaudas yra vienintelis Didžiosios Bžostovicos savivaldos veiklos liudininkas. Kadangi jis reprezentavo tarėjus arba tarybą, privilegijoje įvardytą *jurisdykcją burmistrzowską*, galimas daiktas, kad vaitas arba vaito-suolininkų institucija, privilegijoje vadinama *jurisdykcją wójtowską*, turėjo kitą antspaudą.

Orig.: *Baltarusijos nacionalinis istorijos archyvas, Gardinas (Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі у Горадні)*, f. 2, ap. 3, b. 1931, l. 2 (1842 m., pagal G. Semiančuko publikaciją)*.

Lotyniška legenda ⊕ SIGILLVM : CONSVLVM : CIVIT[.]TIS⁴⁹ : M⁵⁰ : BRZOS-TOWICE A : 1754 (Didžiosios Bžostovicos miesto tarėjų antspaudas, 1754 m.) įrašyta didžiosiomis raidėmis palei antspaudo kraštą ir nuo vaizdulio atskirta dviguba linija. Ji pradama penkialapiu žiedu, tarp žodžių ir po trumpinimų dedami dvitaškiai.

⁴⁶ *Lietuvos Metrika* (toliau – LM), kn. 179, p. 274: „Na herb zaś miejski i pieczęć do stwierdzenia aktów, spraw i listów swoich toż miasteczko wiewioroką siedzącej zażywać będzie“. Originalas saugomas *Rusijos valstybės senųjų aktų archyve Maskvoje*, mikrofilmas – *Lietuvos valstybės istorijos archyve*. Privilegija iš 1797 m. įrašo Gardino miesto aktų knygoje skelbta: Г. С е м я н ч у к, А6 Магдэбургскім праве і гербе мястечка Вялікая Бераставіца..., с. 12–13.

⁴⁷ Г. С е м я н ч у к, А6 Магдэбургскім праве і гербе мястечка Вялікая Бераставіца..., с. 12.

⁴⁸ Ten pat, p. 13.

⁴⁹ Turi būti CIVITATIS.

⁵⁰ Trumpinimas turėtų reikšti MAIORI (Didžiosios). Bent taip XVI–XVIII a. pirmosios pusės miesto [182] ir suolininkų [187] antspaudų legendose įvardyta Didžioji Merkinė.

Vaizdulyje – barokiniu kartušu aprėmintas ovalus skydas, papuoštas 5 lapų karūna. Jame vaizduojama ant žemės stovinti voveris.

Antspaudas ovalus, apie 46x39 mm dydžio.

Atspausťas juodais suodžiais.

Publ.: Г. Семянчук, *Аб Магдэбургскім праве і гербе мястечка Вялікая Бераставіца...*, с. 12–13; Е. Римша, *Pieczęćcie miast Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 353, nr 33.

Šiuo antspaudu patvirtintų dokumentų nerasta. Žinomas tik juodų suodžių antspaudas, 1842 m. atspausťas kaip pavyzdys⁵¹.

Antspaude įrašyti 1754 m. leidžia manyti, kad jo spaudas buvo išraižytas privilegijos gavimo laikotarpiu ir reiškė ne tik savivaldos teisių atsiradimo laiką, bet ir spaudo pagaminimo metus. Juo labiau, kad visai toks pat barokinis kartušas puošia Lydos miesto antspaudą, naudotą, turimais duomenimis, nuo 1758 m.⁵² Spaudas miesto raštinės apyvartoje išliko iki 1842 m. balandžio 27 d.⁵³ Tolesnis jo likimas nežinomas.

Konstantinovas

Privatus miestas Voluinėje, įkurtas 1561 m. pradžioje Koliščencų kaimo vietoje, kai jo savininkas Vasilijus Labunskis trečdalį kaimo pardavė Kijevo vaivadai kunigaikščiui Konstantinui Vasilijui Ostrogiškiui⁵⁴. Pastarasis 1561 m. kovo 26 d. išsirūpino iš valdovo Žygimanto Augusto net dvi privilegijas. Viena privilegija buvo leista kurti miestelį, rengti jame turgus ir muges⁵⁵, kita Koliščencams suteiktos Magdeburgo miesto teisės⁵⁶. Miestas pagal savininko vardą imtas vadinti Konstantinovu. Vėliau, kai 1600 m. atsirado Naujasis Konstantinovas, pirmasis buvo pervardintas Senuoju Konstantinovu (*Старий Костянтинів, Старокостянтинів*)⁵⁷. Dar 1561 m. kunigaikštis Ostrogiškis pradėjo statyti pilį, kuri tapo svarbiu šio regiono gynybos centru, atlaikiusiu ne vieną Krymo totorių anpuolį⁵⁸. Konstantinovas, kaip ir kiti

⁵¹ Žr. orig. nuorodą.

⁵² Е. Р и м š а, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 344, Nr. 162.

⁵³ Г. С е м я н ч у к, *Аб Магдэбургскім праве і гербе мястечка Вялікая Бераставіца...*, с. 11–12.

⁵⁴ *Archivum książąt Sanguszków w Sławucie*, t. 3: 1432–1534, wyd. В. Gorczak, Lwów, 1890, s. 37.

⁵⁵ А. И. Б а р а н о в и ч, *Новый город Западной Украины XVI в. (основание Староконстантинова)*, *Ученые записки Института славяноведения АН СССР*, т. 3, Москва, 1951, с. 247; А. Є. З а я ц ь, *Динаміка чисельності міських поселень Волинського воєводства XVI – першої половини XVII ст. (1566–1648)*, *Історико-географічні дослідження на Україні*, Київ, 1992, с. 85.

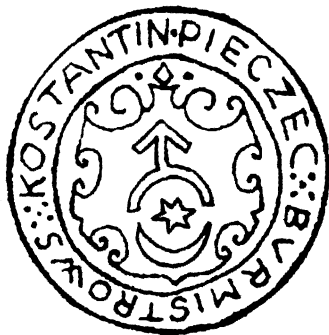
⁵⁶ *Архив ЮЗР*, ч. 7, т. 1: *Акты о заселении Юго-Западной России*, Киевъ, 1886, с. 212–213, № 22 (vietovė vadinama Poliščencais).

⁵⁷ П. М. С а с, *Феодальные города Украины...*, с. 175; В. Н а п и т к і н, *Геральдика Хмельниччини*, с. 32–33.

⁵⁸ А. И. Б а р а н о в и ч, *Новый город Западной Украины*, с. 254.

Voluinės Lietuvai priklausę miestai, 1569 m. Liublino unijos išvakarėse atiteko Lenkijai. Keitėsi ir miesto savininkai. 1620 m. jis perėjo kunigaikščių Zaslavskių, o amžiaus pabaigoje – Liubomirskių valdžion.

Magdeburgo teisių privilegijoje ir kituose teisiniuose aktuose neužsimenama apie miesto herbą ar antspaudo simbolį. Apie juos galima spręsti tik iš neseniai surasto ir paskelbto Konstantinovo miesto antspaudo⁵⁹. Jame, kaip ir kituose Ostrogiškiams priklausiusių miestų antspauduose, vaizduojamas kunigaikščių Ostrogiškių herbas⁶⁰.

Konstantinovo miesto herbino antspaudo piešinys, 1624 m.

Jis turėjo atsirasti miesto antspauduose dar Lietuvos valdymo laikais, kai 1561 m. gavo Magdeburgo miesto teises. Išlikęs antspaudas rodo, kad miesto simbolika nepakito ir Lenkijos valdymo laikais, net pasikeitus jo savininkams.

Orig.: *Ukrainos nacionalinės mokslų akademijos Lvovo V. Stefaniko vardo mokslinė biblioteka (Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України)*, f. 91, b. 130/I–1, l. 98^v (1624 03 28, pagal A. Grečilo informaciją).

Lenkiška legenda · PIECZEC :: BVRMISTROWS :: KOSTANTIN (Konstantinovo burmistrų antspaudas) įrašyta didžiosiomis raidėmis palei antspaudo kraštą tarp dviejų linijinių aprėminimų. Pradedama tašku, tarp žodžių 5 taškų kombinacija.

Antspaudo vaizdulyje – vėlyvojo renesanso skydas su kunigaikščių Ostrogiškių herbu *Ostróg*: tarp pusmėnulio ir pusės žiedo su strėle į viršų – šešiakampė žvaigždė⁶¹. Skersmuo – 30 mm.

Antspaudavimo būdas ir antspaudavimo formulė neišaiškinti.

Publ.: A. Гречило, *Українська міська геральдика*, c. 26, ил. 5*; E. Rimša, *Pieczenie miast Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 534, nr 125.

Žinomas vienas egzempliorius, prispaustas ant 1624 m. išrašo iš Senojo Konstantinovo miesto aktų knygos⁶².

⁵⁹ A. Гречило, *Українська міська геральдика*, c. 26, ил. 5.

⁶⁰ W. W i j u k K o j a ł o w i c z, *Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego, tak zwany Compendium, czyli o klejnotach albo herbach, których familie stanu rycerskiego w prowincjach Wielkiego Księstwa Litewskiego zażywają*, Kraków, 1897, s. 209–210. Plg. Dubno [60, 61], taip pat Milianovičių, Piatkų, Stepanės antspaudus (A. Гречило, *Українська міська геральдика*, c. 26, ил. 3, 8; I. С в а р н и к, *Печатка міста Пятки, Міста та містечка в гербах, прапорах і печатках*, т. 1, відпов. ред. А. Гречило, Львів, 2003, с. 248).

⁶¹ W. W i j u k K o j a ł o w i c z, *Herbarz...*, s. 209.

⁶² Žr. orig. nuorodą. Visus duomenis apie šį antspaudą pateikė A. Grečila.

Palyginti su kitais miestų antspaudais, Konstantinovo antspaudo ikonografija gana prieštaringa. Jame vaizduojamas XVI a. antrajai pusei būdingas herbinis skydas, o lenkiškos legendos grafika bei skirtukai (5 taškai) tarsi paimti iš vėlesnės epochos. Kita vertus, nėra nė vieno Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikų antspaudo, kurio legendoje „tarėjų antspaudas“ būtų pavadintas BVRMISTROWS(KA). Iš tikrųjų tai yra lotyniškojo termino *proconsulare*, kuris Lenkijos karalystės mažų miestų antspauduose atsirado XVI a. pabaigoje, atitikmuo⁶³. Dažniau naudotas tik nuo XVIII a. antrosios pusės⁶⁴. Taigi šis antspaudas greičiausiai atsirado jau Lenkijos valdymo laikais. Naujo spaudo gamintojas galėjo nukopijuoti iš iki tol naudoto antspaudo herbą, o legendą, kuri jame galėjo būti parašyta kirilica, sukūrė iš naujo lenkų kalba. Šiaip ar taip, tai seniausias ir vienintelis šio regiono antspaudas su legendos įrašu BVRMISTROWS(KA) ir vienas iš seniausių antspaudų su lenkiška legenda.

Minskas

Surastas naujas rašmeninis miesto antspaudas yra labai reikšmingas tyrinėjant Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sfragistiką. Jis dar kartą patvirtina, kad Minskas iki 1591 m. jokio herbo neturėjo. Kita vertus, jame įrašyta lenkiška legenda patvirtina ir kitą teiginį, jog toliau į rytus nutolusiuose slaviškuose valstybės miestuose iki tol kirilica rašytos legendos dažnai keistos į artimesnę jiems lenkų, o ne lotynų kalbą.

Orig.: LMAB, f. 16–26, l. 17 (1584 02 26)*.

Lenkiška legenda *PIECZECZ *MIEISKA · MIINS (Minsko miesto antspaudas) įrašyta palei antspaudo kraštą, tarp dviejų linijinių aprėminimų. Legenda pradedama, atrodo, šešialapiu žiedeliu, toks pat skirtukas padėtas po pirmojo žodžio, po antroju – trilapis. Paskutinysis žodis MIINS išraižytas daug prasčiau, be to, tarsi uždėtas ant augalinių motyvų ornamentų.

Minsko miesto rašmeninis antspaudas,
1584 m.

⁶³ M. H a i s i g, *Studia nad legendą pieczęci miejskiej*, Wrocław, 1953, s. 97. Plg. M. A d a m c z e w s k i, *Heraldyka miast wielkopolskich*, Aneks I: Katalog pieczęci, nr 127, 128, 193–195 ir kt.

⁶⁴ 1793 m. Drogičino antspaudo sutrumpintoje legendoje galima perskaityti: P(IECZEC) B(URMISTRZOWSKA) M(IASTA) I(EGO) K(ROLESKIEY) M(OSCI) DROGICZINA [58]. „Pieczęć burmistrza“ ar „pieczęć burmistrzowska“ 1781 m. įrašė Boreko miestas (W. W i t t y g, *Pieczęcie miast dawnej Polski*, Kraków; Warszawa, 1905–1914, s. 26; M. A d a m c z e w s k i, *Heraldyka miast wielkopolskich*, s. 315).

Vaizdulyje – brandaus renesanso skydas, kuriame dviem eilutėmis įrašyta ГО | МО. Turbūt, kaip ir pirmajame antspaude, reikėtų skaityti atvirkščiai – МО | ГО (Minsko)⁶⁵. Skersmuo – 27–28 mm.

Antspaudas išspausdas per akto popierių į žalią vašką, padėtą tarp antspauduojamojo ir kito neprirašyto lapo.

Antspaudavimo formulė: *под печатю мѣстскою*.

Publ.: E. Rimša, *Pieczęcie miast Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 655, nr 189.

Žinomas vienas egzempliorius, prispaustas 1584 m. Minsko burmistrų, tarėjų, suolininkų ir visos miesto bendruomenės įgaliojime, išduotame Minsko burmistruui Bogdanui Savičiui ir raštininkui Sergejui Matvejevičiui. Jie turėjo atstovauti miestui teisme su Minsko vaivada Mikalojumi Sapiega dėl muitų⁶⁶.

Lietuviškajame knygos variante, rašydami apie Minsko antspaudus ir turėdami kelis pirmojo rašmeninio antspaudo 1540–1571 m. egzempliorius, manėme, kad jų spaudas galėjo išlikti miesto raštinėje iki 1591 m.⁶⁷ Suradus panašų antrą rašmeninį antspaudą su lenkiška legenda, galima manyti, kad pirmasis spaudas tarp 1571–1584 m. arba pražuvo, arba dėl kažkokių priežasčių buvo pakeistas nauju. Tad ir knygoje minėtas 1580 m. kovo 10 d. išrašas iš miesto aktų knygos, išduotas *pod peczatiu mestscoiu* (išliko nuorašas su pažymėta antspaudo vieta – LS), galėjo būti patvirtintas jau šiuo antspaudu⁶⁸.

Meistras, darydamas naują spaudą, aiškiai pasinaudojo ankstesniojo antspaudo ikonografija. Renesansiniame skyde kirilica įrašė tuos pačius skiemenis – ГО | МО, tik legendą parašė lenkiškai. Pažymėsime, kad legendos paskutinis žodis MIINS tarsi uždėtas ant augalinių motyvų ornamento. Galimas daiktas, kad iš pradžių, kaip ir pirmajame spaude, buvo įrašyti tik du pirmieji žodžiai, nes miesto vardas rašytas kirilica skyde. Likęs tuščias plotas legendos pabaigoje užpildytas augaline ornamentika. Vėliau vietoje jo išraižytas miesto pavadinimas. Kadangi meistras ornamentą užtaisė nevykusiai, jo fragmentai ėmė lįsti iš po raidžių. Po šių pakeitimų antspaude atsirado du miesto pavadinimai, legendoje lotyniškėmis, skyde kirilicos raidėmis.

Naujadvaris (Valkavisko pav.)

Dar neseniai apie Naujadvario (*Nowy Dwor*) miestą, priklausiusį Naugarduko vaivadijos Valkavisko pavietui, beveik nieko nežinojome. Paprastai informaciniuose leidiniuose jis vadinamas miesteliu ir net kaimu. Dėl to, kai knygos lietuviškoje versijoje skelbėme 1792 m. antspaudą su arkangelu Mykolu, spėjome, kad jis gali

⁶⁵ E. R i m š a, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 378–379, Nr. 191.

⁶⁶ Žr. orig. nuorodą.

⁶⁷ E. R i m š a, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 378–379.

⁶⁸ Ten pat, p. 379, 10 nuoroda.

priklausyti gerai žinomam Gardino paviete (ekonomijoje) esančiam Naujadvariui⁶⁹. Įsigilinus į antspaudo legendoje įrašytą ypač retą sutrumpinimą „w P. W.“, kuri galima iššifruoti tik kaip „w P(owiecie) W(ołkowyskim)“, tenka ši antspaudą priskirti kitam miestui. Juo labiau, kad jame pavaizduotas ir kitas simbolis. Tokio trumpinimo, matyt, reikėjo tam, kad būtų lengviau atskirti du vienu vardu pavadintus ir tai pačiai Gardino apygardai priklausiusius laisvuosius miestus⁷⁰. Pirmą kartą Naujadvario miestelis, pagal Stanisławą Alexandrowiczių, minimas 1518 m.⁷¹ Apie jį daugiau sužinome iš neseniai surastos 1744 m. lapkričio 14 d. Gardine išduotos Augusto III privilegijos, kurioje buvo perrašytos ankstesnės privilegijos ir kiti teisiniai aktai. Iš jų aiškėja, kad 1581 m. valdovo paskirti komisarai nustatė miestelio ribas ir prievoles ir jas 1582 m. liepos 6 d. nurodė specialiu raštu. 1661 m. Jonas Kazimieras, kai po Maskvos invazijos sunaikintam Naujadvario miesteliui buvo atnaujintos anksčiau turėtos privilegijos ir laisvės, iš naujo patvirtino činšo mokestį. Nuo kiekvieno valako miestelėnai privalėjo mokėti į valstybės išdą po 42 lietuviškus grašius, už namus prie turgaus aikštės – po 20, už namus su sklypais prie gatvių (kelių) – po 7 grašius ir taip toliau. Vėliau Naujadvario miestelis gavo ir kitų lengvatų, bet nėra jokios užuominos apie turėtas Magdeburgo ar kitas miesto teises⁷². Nepaisant to, 1744 m. Augustas III rašo, kad patvirtinti jų laisves prašė kai kurie Ponų Tarybos nariai „Naujadvario miesto garbingųjų: burmistro, tarėjų, vaito, suolininkų ir visos bendruomenės vardu“⁷³. Gali būti, kad po Šiaurės karo iki tol paprastai vadintas miesteliu, Naujadvaris kažkoku būdu įgijo miesto teises, nes kitaip kam valdovui prirėkė vardinti savivaldos pareigūnus. Jei taip buvo iš tikrųjų, savivalda, kaip ir kituose mažuose miesteliuose, buvo panaikinta 1776 m. Ketverių metų seimo laikotarpiu, kaip rodo skelbiamas antspaudas, savivalda buvo atgaivinta⁷⁴. Tačiau, 1792 m. viduryje nugalėjus konfederatams, ji vėl turėjo būti panaikinta.

⁶⁹ Tuomet A. Citovo surasto antspaudo išsamiau įvertinti negalėjome, nes jis buvo įdėtas į knygą paskutinę minutę, kai ji jau buvo parengta spaudai.

⁷⁰ Pagal 1791 m. miestų įstatymą, Gardinas buvo paskirtas apygardos apeliacinių teismų buveine Gardino, Valkavisko ir Merkinės pavietų laisviesiems miestams (*Materiały do dziejów sejmów czteroletniego*, t. 4, oprac. i przygotowali do druku J. Woliński, J. Michalski, E. Rostworowski, Wrocław, 1961, s. 96).

⁷¹ S. A l e x a n d r o w i c z, *Geneza i rozwój sieci miasteczek Białorusi i Litwy do połowy XVII w.*, *Acta Baltico-Slavica*, t. 7, Białystok, 1970, s. 70. Tyrinėtojas tokią išvadą padarė iš vieno M. Liubavskio publikuoto 1518 m. lapkričio 18 d. dovanojimo akto, kuriame rašoma apie būsimas rajamas: „зъ мѣсть и зъ волости волковыское, и порозовское, и новодворское“ (М. Л ю б а в с к и й, *Областное деление и местное управление Литовско-русского государства ко времени издания перваго Литовскаго статута*, Москва, 1892, с. XXX).

⁷² *LM*, kn. 172, p. 1207–1215.

⁷³ Ten pat, p. 1208: „<...> imieniem sławetnych burmistrza, radziec, wójta, ławników i całego pospolstwa przerzeczzonego miasta Nowodworskiego“.

⁷⁴ Valdovo privilegija nežinoma. Greičiausiai jos visai nebuvo.

Žinomas vienas spaudas iš Ketverių metų seimo laikotarpio. Jis reprezentuoja miesto teisumą. Nors šis antspaudas skelbtas, dėl aiškumo, kadangi priklauso kitam miestui, skelbiame dar kartą.

Naujadvario miesto pirmosios instancijos ordinarinio teismo spaudos piešinys, 1792 m.

taškai, po trumpinimų – taškai ir dvitaškiai. Raidės A ir E sujungtos.

Vaidulyje įkomponuotas arkangelas Mykolas, kairėje rankoje laikantis pakeltas svarstyklės, dešinėje kalaviją, kuris įbestas į po kojomis gulinčią aukštiečninką piktąją dvasią (velnią).

Spaudas ovalo formos, dydis ir medžiaga neaiškūs.

Publ.: A. Ціроў, *Геральдыка*, c. 274*; E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 422, Nr. 237; E. Rimša, *Pieczenie miast Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 751, nr 247.

Be komentarų spaudą paskelbė A. Citovas⁷⁵. Kadangi jo kompozicija labai panaši į Gardino apygardai priklausiusio Pervalko magistrato antspaudą [263], galimas daiktas, kad Naujadvario spaudą gamino tas pats meistras. Jis, kaip ir pervalkiškis, galėjo būti apie 52x47 mm dydžio. Duomenų apie šio spaudos naudojimą nėra.

Starodubas

Skelbdami Starodubo miesto antspaudus, turėjome tik vieną originalų 1688 m. egzempliorių [320]. Tada manėme, kad XVII a. Starodubo magistrato antspaudas galėjo išlikti iki XVIII a. trečiojo dešimtmečio, nes jį tuomet galėjo pakeisti kitas, su legendoje įrašytu nauju Rusijos valdovo titulu (Piotras I 1721 m. pasivadino imperatoriumi)⁷⁶.

⁷⁵ Žr. publ. nuorodą.

⁷⁶ E. R i m š a, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 518.

Igoris Sitis, parengęs Černigovo istorijos muziejaus miestų antspaudų katalogą, surado dar tris šios rūšies 1714–1735 m. antspaudus ir paskelbė originalius jų atvaizdus⁷⁷. Jo paskelbti antspaudai leidžia tvirtinti, kad Starodubo magistrato ant-

Starodubo pulko antspaudas, naudotas
1766–1772 m.

1689 m. kunigaikščio M. Romodanovskio-
Starodubskio antspaudo piešinys

spaudas, atsiradęs XVII a. antrojoje pusėje, naudotas bent iki 1735 m. Gali būti, kad jis miesto raštinės apyvarčioje išliko iki kito antspaudų pasirodymo XVIII a. antrojoje pusėje (žr. žemiau).

Pažymėsime, kad Rusijos valstybėje miestų heraldika skverbėsi ir į kitas sritis. Miesto simboliką galima rasti jo teritorijoje dislokuotų kariuomenės pulkų bei jiems priklausiusių šimtinių vėliavose ir antspauduose⁷⁸. Pavyzdžiui, 1766–1772 m. Starodubo pulko antspauduose (41x37 mm dydžio) po stilizuota trilape karūna vaizduotas ažuolas, virš kurio – du pusmėnuliai ir žvaigždė. Skydas iš šonų papuoštas gausia karine atributika⁷⁹. Jis įdomus tuo, kad į Rusijai priklausiusios kariuomenės pulko antspaudą buvo įdėtas miesto simbolis, oficialiai įteisintas Lenkijos ir Lietuvos valdovo Zigmanto Vazos 1620 m.⁸⁰ Šiek tiek modifikuotą Starodubo miesto simbolį: ažuolą su gile ir prie

⁷⁷ Tiesa, autorius, miestų antspaudų kataloge pateikęs lyg du skirtingus antspaudus, abu juos iliustravo tos pačios rūšies, kaip čia skelbiamas, antspaudais (*Міські печатки Лівобережної України*, c. 18–19, № 38, 39).

⁷⁸ А. А в д е в, Роль Генеральної військової канцелярії у забезпеченні прапорами полків, сотень і окремих військових частин Гетьманщини, *Знак*, 1997, № 13, с. 6–7; І. С и т и й, Сотенні печатки другої половини XVIII ст. (за матеріалами Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського, *П'ята наукова геральдична конференція (Львів, 10–11 листопада 1995 року)*. Збірник тез повідомлень та доповідей, Львів, 1995, с. 62–64.

⁷⁹ І. С и т и й, Міські, полкові та сотенні печатки Чернігівщини, с. 78*.

⁸⁰ Senas ažuolas vaizduojamas ir Starodubo pulkui priklausiusios Baklanievo šimtinės valdybos (*Бакланівського сотенного правління*) 1779 m. antspaudė (І. С и т и й, Сотенні печатки другої половини XVIII ст., с. 63).

jo stovintį šerną, 1689 m. antspaude vaizdavo iš šios vietovės save kildinęs Kijevo vaivada kunigaikštis Michailas Romodanovskis-Starodubskis⁸¹. Nėra prasmės jų traukti į miestų antspaudų katalogą. Juos parodome tik dėl pavyzdžio.

Suprantama, daug svarbesnis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų sfragistikai neseniai surastas 1762 m. Starodubo magistrato antspaudas.

Starodubo magistrato herbinis antspaudas,
1762 m.

Orig.: Černigovo V. Tarnovskio vardo istorijos muziejus (Чернігівський історичний музей ім. В. В. Тарновського), inv. Nr. А1 501/15/76 (1762 08 23, pagal I. Sitij publikaciją).

Rusiška legenda Σ[Я] ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА ПЕЧАТЬ МАГИСТРАТА СТАРОДУБОВСКОГО (Jos imperatoriškosios didenybės Starodubo magistrato antspaudas) įrašyta didžiosiomis raidėmis palei antspaudo kraštą tarp dviejų linijinių aprėminimų. Kai kurios raidės sumažintos, pirmoji E rašyta kaip graikų Σ. Paskutiniuose legendos žodžiuose raidės A ir N sujungtos.

Vaizdulyje įkomponuotas ovalus skydas, kuriame vaizduojama ranka, laikanti ažuolą, viršuje – erelio lizdas ir pusbėnulis po karūna. Virš skydo uždėtas šalmas, virš jo – karūna (vainikas). Nuo šalmo į apačią palei skydo kraštus driekiasi augalinių motyvų ornamentas.

Skydas ovalo formos, 48x42 mm dydžio.

Antspaudas, pasak I. Sitij, į juodą vašką per popierių.

Antspaudavimo formulė nenustatyta.

Pub.: I. Ситий, *Міські, полкові та сотенні печатки*, с. 78*; E. Rimša, *Pieczenie miast Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 884, nr 318.

Lit.: *Міські печатки Лівобережної України XVII–XVIII ст.*, с. 19, № 39.

Žinomas vienas egzempliorius, prispaustas ant 1762 m. išrašo iš miesto aktų knygos, kuri pasirašė vaitas, burmistrai, tarėjai ir suolininkai⁸². I. Sitij, pirmą kartą pateikdamas duomenis apie šį antspaudą, iliustravo jį kitu, prieš tai naudotu antspaudu⁸³.

⁸¹ Save laikė senųjų dalinių Starodubo kunigaikščių palikuoniu, žr. *Снимки древних русских печатей государственныхъ, царскихъ, областныхъ, городскихъ, присутственныхъ местъ и частныхъ лицъ*, вып. 1, Москва, 1882, с. 100*; В. В. Р у м я н ц е в а, *Эмблемы земель и гербы городов Левобережной Украины периода феодализма*, Киев, 1986, с. 77.

⁸² Žr. publ. nuorodą. Informaciją pateikė ir I. Sitij perpieštus Starodubo magistrato bei Starodubo pulko antspaudus atsiuntė A. Grečila.

⁸³ *Міські печатки Лівобережної України*, с. 19, № 39. Darbe antspaudas aprašytas klaidingai. Klaidas vėliau pataisė pats autorius (I. С и т и й, *Міські, полкові та сотенні печатки*, с. 77–78).

Jo spaudas negalėjo atsirasti anksčiau trečiojo XVIII a. dešimtmečio, kai Piotras I pasivadino imperatoriumi. Dar didesnė tikimybė, kad jis buvo pagamintas nedaug anksčiau už čia skelbiamo egzemplioriaus laiką. Labai panaši legenda buvo įrašyta į Kijevo antspaudą, kuriame nurodyta data, 1762 m. birželio 28 d, reiškė Jekaterinos II atėjimą į valdžią [131]. Miesto raštinės apyvartoje galėjo išlikti bent iki 1782 m., kai buvo patvirtintas naujas herbas, kuriame liko tik senas, bebaigiąs džiūti ažuolas⁸⁴.

* * *

Tokiu būdu, iš 1999 m. knygos sąrašo išbraukus Krilovą bei Poliščencus ir pridėjus naują Valkavisko pavieto Naujadvarį, miestų skaičius sumažėjo vienu, iki 246. Antspaudų skaičius, nors buvo atsisakyta trijų Sokolovo ir vieno Vlodavos antspaudų, liko tas pats, nes jų sąrašas pasipildė Didžiosios Bžostovicos, Konstantinovo, Minsko ir Starodubo antspaudais. Tenka pripažinti, kad perkeliant skaičius iš rankraščio į knygos 6 lentelę, neišvengta korektūros klaidų. Jas pataisius Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės palikimas atrodo taip: dabartinėje Lietuvoje yra 77 miestai, kurie XIV–XVIII a. turėjo savivaldos teises, atitinkamai Baltarusijoje – 75 (kai kurie turėjo tik antspaudų teisę), Lenkijoje – 59, Rusijoje – 10, o Ukrainoje – 25. Kad būtų aiškiau, pateikiame visų 246 miestų sąrašą pagal jų dabartinę valstybinę priklausomybę:

LIETUVA: Akmenė, Alytus⁸⁵. Anykščiai*, Ariogala, Babtai, Baisogala, Balninkai, Biržai*, Darsūniškis, Daugai, Degučiai, Eišiškės, Gargždai, Joniškis*, Jonušava (Naujieji Kėdainiai)*, Josvainiai, Jurbarkas*, Kalvarija, Karmėlava, Kaunas*, Kernavė, Kėdainiai*, Klaipėda*, Kretinga*, Kupiškis, Kvėdarna, Lazdijai*, Liubavas*, Liudvinavas*, Maišiagala*, Marijampolė, Merkinė*, Naumiestis (Vladislavovas)*, Nemunaitis, Palanga, Panevėžys*, Perloja, Pilviškiai*, Plateliai, Plungė, Prienai*, Punia*, Raseiniai*, Rietavas, Rumšiškės, Simnas*, Skirsnemunė, Skuodas*, Stakliškės, Sudargas, Šakiai, Šakyna, Šeduva*, Šiauliai*, Šventoji, Telšiai*, Trakai*, Trakų karaimai, Tryškiai, Užpaliai*, Vabalninkas, Vainutas, Valkininkai, Varniai*, Veiviržėnai, Veliuona*, Viekniai, Vilkaviškis, Vilkija, Vilmergė*, Vilnius*, Virbalis*, Vištytis*, Žasliai, Žemaičių Naumiestis, Žiežmariai*, Žvingiai.

BALTARUSIJA: Astryna, Ašmena*, Bariūnai, Bešenkovičiai, Bialyničiai, Bobras*, Borisovas*, Breslauja*, Brestas*, Cirinas, Čerikovas*, Čiausai*, Derečinai, Didžioji Bžostovica*, Dyna*, Divinas*, Druja*, Gardinas*, Geranainys*, Gomelis, Gorai, Gorkai, Horodecas*, Horodnas, Kamenecas*, Kazimieras, Kleckas*, Kobrinai*, Kopylis, Kosaržėvas, Krėva*, Kričėvas*, Lachva,

⁸⁴ *Гербы городовъ, губерний, областей и посадовъ Россійской имперіи, внесенные въ Полное собраніе законовъ съ 1649 по 1900 годъ*, сост. П. П. фонъ-Винклеръ, С.-Петербургъ, 1900 (naujas fotogr. leid., Maskva, 1991), c. 143; В. В. Р у м я н ц е в а, *Эмблемы земель и гербы городов*, c. 53. Kuriant 1782 m. herbą, buvo pasinaudota ne šiuo, o minėtu XVII a. antspaudu, žr. Н. А. С о б о л е в а, *Россійская городская и областная геральдика XVIII–XIX вв.*, отв. ред. В. И. Буганов, Москва, 1981, c. 217.

⁸⁵ Čia ir toliau žvaigždute pažymėti tie miestai, kurių antspaudai aptariami lenkiškame knygos variante.

Lyda*, Lipniškės, Liubčia, Logišinas, Malečas*, Medilas, Michalovas, Minskas*, Mogiliovas*, Mozyris*, Mstislavlis*, Naugardukas*, Naujadvaris*, Nesvyžius*, Orša*, Perbradas*, Perlamas, Pervalkas*, Piskas*, Polockas*, Porozovas*, Pružanai*, Radoškovičiai, Rodūnia, Ružanai, Slanimas*, Sluckas*, Stolpcai, Suražas, Ščiučinas, Šereševs*, Šklovas*, Toločinas, Uhoras*, Ula, Ušačiai*, Vaganovas, Vysokojė*, Vitebskas*, Valkaviskas*, Volpa, Žirovičiai*.

LENKIJA: Augustavas*, Bakalariava, Belskas*, Beržininkai, Biala*, Bočkiai, Brianskas*, Cechanovecas*, Choroščius, Dokudavas*, Donbrova, Drohičinas*, Goniondzas*, Grabovas, Grudekas, Jaluvka, Janovas, Kleščeliai, Knišinas*, Kodenas, Korycinas, Krasnapolis, Krinkai*, Lipskas*, Lomazai*, Losičiai*, Lunevas, Melnikas*, Mendzilesis*, Mendzyžečius, Mileičičiai*, Monkobodai, Mordai, Narevas*, Naujadvaris*, Orchovekas*, Peščatka, Pilypavas*, Prieraslis*, Punksas, Raigardas*, Rosošas, Rožanka, Semiatičė, Slavatičiai*, Sokolovas, Supraslis*, Suražas*, Suvalkai*, Terespolis, Tikocinas*, Vanevas, Vasilkavas*, Vengrovas*, Vysokojė, Vižainys*, Vlodaya*, Voinė*, Zabludovas*.

RUSIJA: Belas, Dorogobužas, Krasnas, Mglinas, Nevelis*, Roslavlīs, Sebežas*, Smolenskas*, Starodubas*, Veližas*.

UKRAINA: Andrejevas, Belevas, Berestečka, Braclavas, Černiachovas, Dorofejevcai, Dorogobužas, Dubnas*, Kijevas*, Konstantinovas*, Kovelis*, Kremenecas*, Kuzminas, Kvasovas, Levkovas, Litovižas, Luckas*, Olyka*, Ostrožecas, Peremilis, Popovcai, Rovnas, Torčinas*, Vyžva, Vladimiras*.

Iš pateikto sąrašo matyti, kad skelbiant Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaудų sąvadą, padaryti tik pirmieji žingsniai. Tolesnis jo pildymas dėl archyvinės medžiagos išsibarstymo po įvairius kraštus įmanomas tik bendromis Lietuvos, Baltarusijos, Lenkijos, Rusijos ir Ukrainos istorikų pastangomis.